

JAN KRAJCZOK
krajczok@op.pl
Rybnik

Potomstwo landrata toszeckiego Ernsta Silviusa von Sacka w źródłach historycznych

Abstrakt

W 15 numerze „Szkiców Archiwalno-Historycznych” z 2018 roku pojawiły się informacje na temat Johanna Ernsta von Sacka, landrata toszeckiego. Celem tego artykułu jest uzupełnienie i poszerzenie ustaleń wówczas zaprezentowanych o informacje zawarte w trzech materiałach źródłowych: testamencie Johanna Ernsta, wspomnieniach śpiewaczki operowej Therese Devrient oraz monografii rodu Schweinichenów. Od 1805 roku brat Johanna Ernsta – Friedrich von Sack – posiadał w Czernicy nie tylko dobra rycerskie, ale także kopalnię, którą nazwał na cześć córki „Charlotte”. Zakład ten po rozbudowie funkcjonuje po dziś dzień w Rydułtowach. W okolicy znajduje się również hałda Szarlota, jedno z najwyższych w Europie sztucznych wzniesień.

Słowa kluczowe: Friedrich von Sack; Therese Devrient, Rydułtowy, landrat toszecki

Die Nachkommen von Ernst Silvius von Sack, Landrat von Tost, in historischen Quellen

In der 15. Ausgabe der „Szkice Archiwalno-Historyczne“ von 2018 erschienen Informationen über Johann Ernst von Sack, Landrat von Tost. Ziel dieses Aufsatzes ist es, die damals vorgestellten Erkenntnisse durch Informationen aus drei Quellen zu ergänzen und zu erweitern: dem Testament von Johann Ernst, den Memoiren der Opernsängerin Therese Devrient und einer Monographie über das Geschlecht von Schweinichen. Johann Ernsts Bruder Friedrich von Sacka besaß ab 1805 nicht nur das Rittergut in Czernitz, sondern auch ein Bergwerk, das er nach seiner Tochter Charlotte benannte. Dieses Werk in Rydułtau ist nach einer Erweiterung bis heute in Betrieb. In der Gegend befindet sich auch die Charlotte-Halde, einer der höchsten künstlichen Hügel Europas.

Schlüsselbegriffe: Friedrich von Sack, Therese Devrient, Rydułtau, Landrat von Tost

Progeny of Ernst Silvius von Sack, Landrat of Toszek, in historical sources

In the 15th issue of “Szkice Archiwalno-Historyczne” in 2018, information about Johann Ernst von Sack, the Toszek district administrator, was published. The pur-

pose of this article is to supplement and expand the information presented then with information from three sources: Johann Ernst's will, the memoirs of the opera singer Therese Devrient, and a monograph on the Schweinichen family. From 1805, Johann Ernst's brother Friedrich von Sacka owned not only the Czernica manor but also a mine, which he named after his daughter Charlotte. The mine has been expanded and is still in operation in Rydułtowy. The area is also home to Hałda Szarlota, one of the highest man-made hills in Europe.

Keywords: Friedrich von Sack, Therese Devrient, Rydułtowy, landrat of Toszek,

W 15 numerze „Szkiców Archiwalno-Historycznych” pojawiła się, między innymi, taka konstatacja dotycząca Johanna Ernsta von Sacka, landrata toszeckiego, który przejął funkcję po swoim ojcu, Ernście Silviusie von Sacku: „Johann Ernst

von Sack był drugim po von Bludowskim landratem rezydującym w Szobiszowicach, a nie we własnym majątku. O jego dalszych losach nie udało się znaleźć za wiele informacji, poza tym że od 1782 do około 1795 roku był właścicielem Jaryszowa, ponadto od początku lat 90. XVIII wieku był dziedzicem na Wysokiej (tam rezydował) i Kadłubie w powiecie wielkostrzeleckim i że zmarł w 1821 roku”¹.

Tekst niniejszy przedstawia długo poszukiwane w Czernicy (powiat rybnicki) tło rodzinne Friedricha von Sacka, właściciela tamtejszych dóbr rycerskich, który był starszym bratem landrata Johanna Ernsta von Sacka. Friedrich von Sack w 1805 roku posiadał w Czernicy nie tylko dobra rycerskie, ale także kopalnię, którą nazwał na cześć córki „Charlotte”. Zakład ten po rozbudowie funkcjonuje po dziś dzień w Rydułtowach. Nazwisko Friedricha von Sacka jako założyciela kopalni widniało w kopalnianej doku-

Il. 1. Położenie Czernicy, Pieców, Pietrzkowic i Rydułtów w początkach XVIII wieku na mapie Christiana Friedricha von Wredego (źródło: Staatsbibliothek zu Berlin Preussischer Kulturbesitz, sygn. SBB III C Kart N 15060, Band 2, Blatt 30)

¹ P. Greiner, B. Małusecki: *Landraci powiatu toszeckiego i toszecko-gliwickiego w latach 1743–1945*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 15, 2018, s. 137.

mentacji, co odnotował w 1906 roku niegdysiejszy dyrektor wspomnianej kopalni, który jednocześnie jest autorem jubileuszowej publikacji². Zainteresowani historią Czernicy po przeczytaniu wspomnianego na wstępie szkicu poczuli radość podobną do tej, jaka towarzyszy astronomom obserwującym koniunkcję dwóch planet. Ten artykuł jest niejako kontynuacją pracy naukowców publikujących w katowickim czasopiśmie, a zgromadzone materiały pozwolą wyjaśnić dalsze losy rodziny von Sacków. Ślady losów potomstwa Ernsta Silviusa von Sacka, a dokładniej jego starszego syna Friedricha i wnuczki Charlotte von Sack, są pośrednio widoczne prawie z każdego miejsca południowej części Górnego Śląska:

„Z tego szczytu widać cały górnośląski kosmos, Górny Śląsk zielony, gdzie krajobraz tworzy przyroda, i czarny, gdzie tworzy go jej deformacja. Zielony ma swój święty szczyt, Górę świętej Anny, a czarny, historia alternatywna zielonego, ma swoją Szarlotę. O, Szarloto, nasza Góra Tabor, gdzie brud przemienia się w piękno [...]”³. Hałda Szarlota jest jednym z najwyższych sztucznych wzniesień Europy i najprawdopodobniej przez następne wieki milcząco będzie zachowywać pamięć o rodzinie von Sacków. W tekście starano się uporządkować dane dotyczące potomstwa Ernsta Silviusa von Sacka głównie na podstawie trzech materiałów źródłowych. Pierwszym z nich jest testament jego młodszego syna Johanna Ernsta; drugim – XIX-wieczne wspomnienia śpiewaczki operowej Therese Devrient, która opisała pobyt w Czernicy w powiecie rybnickim u starszego syna Ernsta Silviusa – Friedricha; trzecim – niemieckojęzyczna monografia rodu Schweinichenów wydana we Wrocławiu w roku 1906.

Testament landrata Johanna Ernsta von Sacka

Johann Ernst von Sack był bratem wspomnianego Friedricha von Sacka, o czym możemy się dowiedzieć z jego testamentu, który znajduje się w raciborskim archiwum⁴. Warto nadmienić, że w dokumencie nie pojawia się imię Johann, tylko Ernst, ale nie ulega wątpliwości, że chodzi o Johanna Ernsta von Sacka, ponieważ jest on opisany w testamencie jako landrat. Dokument określa stan posiadania zmarłego, na który składają się dobra w Piecach (miejscowość w powiecie rybnickim) i Pietrzkowicach (obecnie część Rydułtów). Analizowany testament otwarto publicznie 13 marca 1821 roku w Raciborzu w obecności żony zmarłego Nanette von Sack z domu Fragstein i jej brata pana na Zawadzie – można jedynie domniemywać, o jaką miejscowość chodzi, ponieważ niedaleko miejsca zamieszkania landrata znajdują się dwie miejscowości o tej nazwie: obecna dzielnica Wodzisławia Śląskiego lub Zawada na czeskim Zaolziu. Żona landrata została w testamencie wyznaczona na spadkobierczynię dóbr rycerskich, mogła również dysponować majątkiem w Walcach (Waltzen) w powiecie krapkowickim. Testament określa także, że Nanette von Sack może posiadać meble z dworu w Piecach, lecz nie srebra, które przejęło państwo pruskie na rzecz prowadzenia wojny z Francją. Autor wspomina również o swoim bracie,

² F. Radlik: *1806–1906 Rozwój Gwarectwa Węglowego Charlotte w Czernicy. Kronika z okazji 100-letniego jubileuszu istnienia gwarectwa*. Czernica 1906 (zbiory prywatne A. Adamczyka z Rybnika), s. 5.

³ Z. Rokita: *Kajś*. Wołowiec 2020, s. 225.

⁴ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, zespół 18/9 Królewski Sąd Apelacyjny w Raciborzu, sygn. 40, s. 127–137 – Testament landrata von Sack oddany w depozyt sądowi w Pietz, Peterkowitz, pow. rybnicki (tłumaczenie Roman Cop).

właścicieli dóbr rycerskich w Czernicy, który sprowadził urzędników, by uwiarygodnili testament. Ta ostatnia wzmianka pozwala jednoznacznie określić Friedricha von Sacka z Czernicy jako brata Johanna Ernsta i syna Silviusa von Sacka.

Dzięki testamentowi właściciela Pieców i Pietrzkowic znane jest imię pierwszej jego żony, a także jej panięskie nazwisko i miejsce narodzin – Charlotte Margarithte von Skrebensky z Jastrzębia. Jej istnienie potwierdza również wzmianka w kronice Augustina Weltzla⁵. Ze związku landrata z pierwszą żoną na świat przyszło co najmniej czworo dzieci. Najstarszym z nich był Ernst, który został nadleśniczym w Trewirze (Trier) w Nadrenii-Palatynacie. Młodszy synowie zrobili kariery wojskowe: Friedrich Wilhelm został kapitanem we Wrocławiu, zaś Wilhelm – podporucznikiem piechoty w Poznaniu. W chwili pisania testamentu najmłodsze dziecko, Amalia, nie było jeszcze pełnoletnie, co dotyczyć musiało również dzieci z drugiego małżeństwa landrata zawartego z Nanette von Fragstein. Z drugiego związku małżeńskiego na świat również przyszło co najmniej czworo dzieci: Adelheid, Ferdinand, który już kształcił się na wojskowego, Hermann i Nanette. Landrat prosił w testamencie pana Schweinichena z Rzuchowa o pełnienie kurateli nad niesamodzielnymi jeszcze dziećmi. Jedną z córek landrata pojawia się na kartach opracowania ks. Augustina Weltzla w mrocznym kontekście przedwczesnej i mało jasnej co do przyczyn śmierci: „2 maja 1831 umarła z wycieńczenia Anna Caroline, córka zmarłego landrata Johanna Ernsta von Sacka, w wieku lat siedemnastu i trzech miesięcy”⁶. Anna Caroline von Sack nie pojawia się w omawianym testamencie, co może oznaczać, że nie została w nim ujęta, albo tworkowski kronikarz używał kolejnych imion dziecka ujętego w testamencie, bądź zapisał imiona błędnie. Ks. A. Weltzel również wspomina o Johannie Ernście von Sacku w publikacji o dziejach archiprezbiteriatu raciborskiego⁷. Historyk

II. 2. Nieistniejący dwór w Piecach – miejsce zamieszkania Johanna Ernsta von Sacka (fot. archiwum domowe autora)

napisał, że „pan na Ciężkowicach” kupił w 1796 roku dobra w Pawłowie (powiat raciborski) razem z Wilhelmsdorffem (trudno określić współczesną nazwę), które zostały zbyte w 1807 roku. Roman Sękowski w swoim herbarzu⁸ pisze o niejkiej Anatolii, baronowej von Sack, żonie Antoniego Leopolda von Kalkreutha, właściciela Ciężkowic. Kobieta ta urodziła syna w 1724 roku, można więc przypuszczać, że była ona siostrą Silviusa

⁵ A. Weltzel: *Gesichte des Ratiborer Archipresbyterats*. Ratibor 1885, s. 135.

⁶ A. Weltzel: *Chronik der Parochie Pogrzebin*. Ratibor 1888, s. 23.

⁷ A. Weltzel: *Gesichte des Ratiborer...*, s. 135.

⁸ R. Sękowski: *Herbarz szlachty śląskiej*. T. 3. Katowice 2003, s. 276–278.

Ernsta von Sacka, a więc ciotką Johanna Ernsta i Friedricha von Sacków. Ten pierwszy pod koniec wieku XVIII był właścicielem Ciężkowic, które na początku XIX wieku również znajdowały się w ręku rodziny von Sacków.

Friedrich von Sack – właściciel dóbr rycerskich i kopalni w Czernicy

Friedrich von Sack urodził się w 1748 roku. W 1792 roku jego nazwisko widnieje w spisie oficerów regimentu huzarów w Wolfrath. W tym samym roku przyszły właściciel czernickich kopalni poślubił córkę bytomskiego burmistrza Louise von Fragstein⁹. Wiadomo również, że sprzedał on swój majątek w Budziszowicach koło Nysy i był właścicielem Godowa¹⁰. Friedrich von Sack kupił w 1804 roku Czernicę od Friedricha von Klocha za sumę 55 tysięcy talarów¹¹. Dokumenty przemysłowe dotyczące Czernicy zawierają informację, że syn Ernsta Silviusa von Sacka rozpoczął poszukiwania złóż węgla kamiennego na terenie swoich dóbr. Przedsięwzięcie skończyło się sukcesem, ponieważ na Babiej Górze, przysiółku Czernicy, znaleziono cenny kruszec podczas drażenia kilkunastometrowego szybu. Po odkryciu złóż węgla szlachcic przystąpił do budowy kopalni. Tak twierdził Franz Radlik, późniejszy jej dyrektor i autor kroniki z roku 1906. Pisał, że Friedrich von Sack powołał do życia kopalnię na terenie miejscowości i nadał jej imię swojej córki „Charlotte”. W rzeczywistości Friedrich von Sack założył 2 lutego 1806 roku w Czernicy dwie kopalnie: „Charlotte” i „Sack”. Złóża węgla leżały na terenie czernickiego majątku rycerskiego, dlatego ich właścicielami zostali Friedrich von Sack (w dyspozycji którego pozostawało 114 kuksów) oraz jego żona Louise z domu Fragstein (8 kuksów)¹². Kopalnie

Il. 3. Litografia z widokiem części kopalni „Charlotte” w Czernicy w latach 60. XIX wieku (źródło: Oberschlesisches Landesmuseum w Ratingen)

⁹ *Ruebezahllider*. „Schlesische Provinzialblaetter“ Nr. 17, Januar bis Junius 1793, s. 175.

¹⁰ *Ruebezahllider*. „Schlesische Provinzialblaetter“ Nr. 15, Januar bis Junius 1792, s. 80, 557.

¹¹ Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu, zespół 18/119 Królewski Sąd Obwodowy w Rybniku, sygn. 481 – Księga gruntowa (Czernica), b.p.

¹² F. Radlik: *1806–1906 Rozwój Gwarectwa Węglowego Charlotte w Czernicy...*

pruskiego szlachcica zostały skonsolidowane przez późniejszych właścicieli w roku 1840 pod nazwą „Charlotte”. W 1945 zakład ten zmienił nazwę na „Rydułtowy”¹³.

Friedrich von Sack inwestował również w hutnictwo. Po roku 1811 powołał do życia na terenie Czernicy hutę alunu, którą nazwano „Sackhütte”¹⁴.

Nie są znane dalsze losy Friedricha von Sacka. Można jednak zakładać, że był protestantem i pochowano go na cmentarzu parafii ewangelicko-augsburskiej w Rybniku. Trudno fakt pochówku w tym miejscu jednoznacznie potwierdzić, ponieważ dostępne zapisy zgonów kościoła protestanckiego w Rybniku obejmują lata po roku 1847. Potwierdzone jest natomiast, że w 1824 roku dobra rycerskie w Czernicy przeszły w ręce nowego właściciela¹⁵.

Dwór czernickich von Sacków we wspomnieniach Therese Devrient

Szczęśliwie dla mieszkańców Czernicy ich miejscowość w roku 1819 odwiedziła Therese Schlesinger, która po ślubie przyjęła nazwisko męża. Była ona cenioną śpiewaczką operową w czasach romantyzmu – wzmianki o niej i jej mężu Edwardzie Devrient pojawiają się wielokrotnie w pamiętnikach Felixa Mendelssohna-Bartholdy’ego. Szesnastoletnia wrażliwa dziewczyna z zasymilowanej berlińskiej rodziny żydowskiej pojawiła się w Czernicy po śmierci ojca wraz z siostrami i matką na zaproszenie brata Franza Schlesingera obiecującego opiekę. Pamiętniki Therese Devrient dowodzą, że zarządzający kopalnią Friedricha von Sacka jej brat Franz Schlesinger był mało odpowiedzialny, o czym świadczy między innymi wizyta komornika w jego mieszkaniu. Autorka pamiętnika czasami się myli. Na przykład pisze, że wybiera się do kościoła w Krzyżkowicach, co jest niemożliwe, ponieważ świątynia w tej miejscowości powstała dopiero w I połowie XX wieku. Mimo drobnych pomyłek pamiętniki operowej diwy są bezcennym źródłem historycznym do dziejów Czernicy i ościennych miejscowości. Dzięki wspomnieniom Therese Devrient wiadomo, gdzie, jak i z kim mieszkał, co jadł i pił Friedrich von Sack:

Wkrótce zajechaliśmy pod drzwi prostego domu, zwanego zamkiem. Wyszedł do nas dobrze zbudowany szlachcic, którego Franz przedstawił jako zięcia pana von Sack. Przedstawił się on jako von Schweinichen i pomógł nam wysiąść z powozu [...]. Kiedy zdjęliśmy płaszcze, w czym pomagała piękna, zgrabna i młoda pani Schweinichen, gospodyni przedstawiła nam całą rodzinę. Z ogromnym szacunkiem przyprowadziła nas najpierw do swego starego ojca, mężczyzny z srebrnobiałymi włosami i zieloną aksamitną czapką na głowie. Przedstawiła go naszej matce, wymieniając jego imię, po czym staruszek głęboko się uklonił, co odwzajemniliśmy. Następnie wprowadzono innych krewnych. Na samym końcu pojawiły się cztery wnuczki. Ta uroczysta ceremonia i pełne szacunku zachowanie całej rodziny zgromadzonej wokół najstarszego członka rodziny wzruszyły nas głęboko i od samego początku wszystkich ich serdecznie polubiliśmy.

¹³ A. Adamczyk: *Dzieje kopalni węgla kamiennego „Rydułtowy-Anna”. Kopalnia „Charlotte” 1806–1945*. Rydułtowy 2012, s. 14.

¹⁴ Geheimes Staatsarchiv Preussische Kulturbesitz Berlin, zespól I. HA Rep. 121, Ministerium für Handel und Gewerbe, Berg-, Hütten- und Salinenverwaltung (1447–1807) 1808–1944, sygn. 6807 – Alaunhütte des Friedrich von Sack zu Czernitz 1811–1829.

¹⁵ L. Musioł: *Czernica i Luków* (maszynopis), s. 9 – materiały w posiadaniu Jana Krajczoka.

„Panno Tereso, proszę usiąść obok mego zięcia” – powiedziała do mnie pani von Sack, kiedy zbliżyliśmy się do stołu. „Ho, ho, będę tutaj nazywana panną” pomyślałam w zachwyceniu, czerwieniejąc jednocześnie z zawstydzenia. Przy stole było bardzo wesoło i miło. Podziwiałam w myślach różnorodność wielkich pieczeni i innych potraw mięsnych. Franz chwalił znakomite wino i w ogóle zachowywał się bardzo elegancko, zachwycając całą rodzinę swoim pogodnym nastrojem. Pan von Schweinichen powiedział, że bardzo cieszy się z naszego przyjazdu ze względu na okazję wspólnego muzykowania. Jego entuzjazm wobec muzyki i jego gust wprawiły mnie w najwyższe zdumienie. Znał prawie wszystkie wartościowe utwory. Powiedział mi, że sprowadza do siebie od czasu do czasu organistę, mieszkającego po sąsiedzku, by do później nocy grać i śpiewać. „Ten biedny człowiek jest bardzo uzdolnionym muzykiem i czuje się tutaj osamotniony równie jak ja. Podesłałem mu swojego ogrodnika i myśliwego, by uczył ich muzyki. Obaj, choć nie rozwinęli jeszcze nazbyt swoich umiejętności, pomagają mi kompletować czasem kwartet haydnowski. Polacy mają wielkie talenty, a do pilności wiem, jak ich zmusić” – powiedział uśmiechając się do mnie. [...] Pod koniec posiłku gospodarz dworu kazał sobie podać puchar, który napełnił starym węgierskim winem, po czym wstał. Podniósł go, wznosząc piękny toast powitalny. Życząc zdrowia matce, wychylił go do dna. Po chwili napełnił go ponownie do połowy i podał matce siedzącej obok, która zauważyła, że tutaj panuje zwyczaj, by po kolei wznosić toast na cześć jakiegoś gościa przy stole. Moja matka miała przestraszoną minę i powiedziała, że nie potrafi wygłaszać toastów. Pan von Sack zlitował się nad nią i zrobił wszystko, co w tej sytuacji było możliwe, czyli przejął na siebie obowiązek jego wygłoszenia, ale nie mógł zgodzić się na to, by matka nie wychyliła pucharu. Rytuał picia z jednego naczynia był dla naszych gospodarzy formą zawarcia związku przyjaźni z nowo poznanymi gośćmi. Tak więc puchar zaczął krążyć wokół stołu, a nasza nieporadność w wygłaszaniu toastów stała się powodem żartów i radości. Najtrudniejsza w tej sytuacji była konieczność wypicia całej zawartości naczynia, bo pozostawiając wino na jego dnie, można by obrazić gospodarzy. Rytuałowi towarzyszyły żarty i przekomarzenia, które kończyły się dopiero wtedy, kiedy ostatnie krople trunku zniknęły z dna pucharu. Wszyscy byliśmy tak rozradowani, że nikt z nas nie zauważył, kiedy zapadła noc. Żegnając się, musieliśmy obiecać, że będziemy dobrymi sąsiadami, co z radością zadeklarowaliśmy.¹⁶

Wygląd dworu w Czernicy, mimo gościnności gospodarzy, we wspomnieniach Therese Devrient nie robi dobrego wrażenia. Bardzo to możliwe, ponieważ jego obecny kształt jest skutkiem rozbudowy przez późniejszych właścicieli. Budynek w tamtym czasie najprawdopodobniej miał kształt dworu obronnego, podobnego do tego, jaki zachował się w Bziu Zameckim niedaleko Jastrzębia-Zdroju. O wiele lepsze wrażenie na autorce robi rodzina von Sacka. Jego samego autorka określa jako staruszką. Opis jest uzasadniony, zwłaszcza w wypadku szesnastoletniej dziewczyny

¹⁶ *Therese Devrient w Czernicy. Opowieść sprzed 200 lat.* Red. J. Krajczok. Tłum. E. Markiewka. Czernica 2019, s. 60–62.

na początku XIX wieku – w tamtym czasie właściciel Czernicy miał sześćdziesiąt dziewięć lat.

Il. 4. Przebudowany w drugiej połowie XIX wieku dwór w Czernicy – miejsce zamieszkania rodziny Friedricha von Sacka (fot. archiwum domowe autora)

Charlotte von Sack

Therese Devrient pisała, że von Schweinichen jest zięciem Friedricha von Sacka, co pozwala założyć, że „piękna pani von Schweinichen” jest Charlottą von Sack, osobą znaczącą dla naszego regionu ze względu na nazwę jednej z najstarszych kopalni i jednej z najwyższych hałd kopalnianych w Europie. Dostępne dane metrykalne parafii pstrąskiej (Czernica należała w tamtym czasie do tej parafii) nie zawierają przekazu o jej narodzinach. Dokumenty potwierdzają jednak, że Charlotte von Sack była dwukrotnie matką chrzestną dzieci Martina Wieczorka, kowala z ulicy Podleśnej w Czernicy, niebezpośredniego przodka autora niniejszego szkicu. Pierwsza ceremonia, podczas której ojcem chrzestnym został Vincenz von Schweinichen młodszy, miała miejsce w 1807 roku, druga zaś w roku 1811, lecz tym razem ojcem chrzestnym dzieci kowala z Czernicy był Alois von Schweinichen¹⁷. Warto zaznaczyć, że były to jedyne dwa przypadki, kiedy córka Friedricha von Sacka brała udział w tego typu ceremonii. Dokumenty potwierdzają również, że Charlotte von Sack mieszkała w Czernicy.

¹⁷ *Odpisy danych metrykalnych parafii pstrąskiej*. Archiwum domowe ks. J. Kapolki. Materiały w posiadaniu Stowarzyszenia Działań Lokalnych „Spichlerz”, brak paginacji.

Dalsze losy córki czernickiego przemysłowca zostały nakreślone w historii rodu Schweinichenów wydanej we Wrocławiu na zlecenie rodziny¹⁸. Wiadomo z niej, że 14 lipca 1812 roku w Pstrążnej Charlotte von Sack poślubiła Aloisa Karla von Schweinichena, właściciela Łańc, Sikorca (przysiółek Krzyżkowic), Rzuchowa i Lęgową (powiat rybnicki i raciborski). Córka Friedricha von Sacka i Louise von Fragstein urodziła się w 1793 roku (czego nie określa niemiecka publikacja, ale co wynika z księgi zgonów parafii NMP w Raciborzu) i była mieszkanką Czernicy. Charlotte von Sack została pochowana 22 grudnia 1868 roku w Raciborzu¹⁹ – w miejscu cmentarza na ulicy Opawskiej znajduje się obecnie park. Mąż Charlotte von Sack urodził się w Rzuchowie 12 lipca 1792 roku, a zmarł również w Raciborzu 12 lipca 1860 roku. Biorąc pod uwagę miejsce narodzin małżeństwa, należy zakładać, że mieszkali ono w nieistniejącym już dworze w Łańcach (gmina Kornowac, powiat raciborski). Charlotte i Alois doczekali się sześciorga dzieci, z których dwoje przedwcześnie zmarło. Pierworodna córka Lydia urodziła się 25 maja 1813 roku i wyszła za asesora sądu ziemskiego Hugona Gusnara, który pochodził najprawdopodobniej z Rybnika. 1 czerwca 1821 roku, również w Łańcach, małżeństwu urodził się syn Friedrich

Charlotte 1788, II. 27 Lippa Klowny Joseph 18 u. d. onik on Kunath, 1784, VII. 23 loc.	32. Alois Karl Moriz Heinrich auf Lohmitz, Erbsorger, Rzuchow u. Bengom * 1793 (917) VII. 12 Rzuchow, † 1860 VII. 12 Ratibor. 1812 VII. 14 Pstrazna Charlotte v. Sack, T. d. Friedrich u. S. auf Czernitz, * ca. 1796, † 1868 XII. Ratibor.	33. Franz * ca. 1792, lebt 1796, 1804 tot.	34. Johann * ca. 1792, † 1797 IX. 29.	35. Leopoldine * 1794 XI. 17, † 1797 X. 6.	36. Moriz * 1796, † 1801 XII. 29. (1798?)	37. Carl * 1797, † 1801 XII. 29.	38. Amalie * 1798 X. 18, † 1801 XII. 28.
51. Charlotte Lydia Kanette Kaislie Kaufmann Teubertia * Lohmitz, get. 1813 V. 25, † Schwiebusch. ~ 1843 VI. 11 Lohmitz Hugo v. Gusnar, Landgerichtsa ffessor, * 1815, † 1849 I. 14 Rybnik.	52. Franziska Florentine Bertha Wilhelmine Emma get. 1814 V. 31, † früh und unvermählt.	53. Maria Franziska Aloisia 1816 VII. 14, † früh und unvermählt.	54. Friedrich Wilhelm Ludwig Cater Arthur, Rittmeister beim 5. Kürassier-Regt., dann beim 3. Train-Bat., Major a. D. und Postmeister a. D., Gef. Regt. II., Kronen-Ord. IV. Kl. u. Schwertm., R. Kbl.-C. III. Kl., * 1821 VI. 1 Lohmitz, lebt in Ken Rappin. ~ I. 1856 II. 5 Gubran R. v. Nassau * 1815 IV. 7, gestorben, † 1867 I. 14 Waldau. ~ II. 1871 Wiesbaden Celene v. Pfeffen * 1841 XII. 5 Ramö, † 1888.	55. Lydia * 1822 Lohmitz, † 1881 I. 13 Breslau. ~ 1848 VIII. 18 Lohmitz Theodor Maximilian Teilus, Orth. Justizrat, * 1820 XI. 12 Breslau, † 1886 II. 2 Breslau.	56. Georg Friedrich, im 7., dann im 5. Infanterie-Regt., dann Frem.-Leut. a. D., * 1824 V. 2 Lohmitz, † 1803 IV. 23 Berlin.		

II. 5. Fragment drzewa genealogicznego Aloisa Schweinichena, męża Charlotte von Sack (źródło: *Das Geschlecht derer von Schweinischen*. Breslau 1906)

¹⁸ *Das Geschlecht derer von Schweinischen*. Breslau 1906.

¹⁹ Dane metrykalne parafii NMP w Raciborzu, <https://siliusradicum.pl/> (dostęp 10 czerwca 2022).

Wilhelm, który został najpierw rotmistrzem, a później majorem w regimencie kirasjerów. Syn Charlotte i Aloisa został wielokrotnie odznaczony i osiadł w Neu-Ruppin, w Brandenburgii. Wojskowy rozwiódł się ze swoją pierwszą żoną, z drugą zaś doczekał się dwojga potomstwa. Lydia (zapis nie jest pomyłkowy – dwie córki nosiły to samo imię), kolejne dziecko Charlotte i Aloisa, przyszła na świat w 1822 roku również w Łańcach. Wyszła za mąż za Theodora Maximiliana Deliusa – sędziego wrocławskiego. Jej brat Georg Friedrich urodził się 2 maja 1824 roku również w Łańcach i został wojskowym. Zmarł w Berlinie w 1893 roku. Wszystkie dzieci Charlotte i Aloisa opuściły rodzinne gniazdo w Łańcach, co najprawdopodobniej sprawiło, że małżeństwo na stare lata przeniosło się do Raciborza²⁰.

Alois Karl von Schweinichen (1790–1860), miłośnik muzyki opisywany we wspomnieniach Therese Devrient, był synem Emanuela Josepha (1768–1849) i Franciski von Warkotsch (1766–1827) z Rybnej, niedaleko Tarnowskich Gór, gdzie do dzisiaj stoi rodzinny pałac jej przodków. Rodzice Aloisa pobrali się 3 października 1786 roku. Warto odnotować, że umierający w Piecach Johann Ernst von Sack przekazał opiekę nad swymi dziećmi stryjowi męża Charlotte von Sack, właścicielowi dóbr rycerskich w Rzuchowie, Vincenzowi Schweinichenowi²¹.

Adelheid von Sack, córka landrata toszeckiego we wspomnieniach Therese Devrient

Adelheid jest ujęta w testamencie Johanna Ernsta von Sacka. Jest ona jego córką z drugiego małżeństwa. Autorka przywołanych wspomnień pisze o dziewczynie o takim imieniu. Więcej niż prawdopodobne wydaje się, że Adelheid ze wspomnień Therese Devrient jest córką toszeckiego landrata. Autorka pamiętnika twierdzi, że dziewczyna jest wnuczką żony Fridricha von Sacka, ale prawie na pewno się myli, ponieważ przywołany testament wskazuje, że była ona córką landrata Johanna Ernsta von Sacka i jego drugiej żony:

Spotkaliśmy tam panią von Schweinichen i młodą dziewczynę, która przyjechała z Wrocławia w odwiedziny. Była to Adelheid, wnuczka pani von Sack. [...] Adelheid von Sack wprowadziła atmosferę świeżości w nasze życie towarzyskie. Wspólnie planowałyśmy tysiące przedsięwzięć na święta. Myślałyśmy o graniu komedii. Bardzo chciałyśmy występować, więc przeglądałyśmy różne utwory, przymierzałyśmy się do nowych ról, których zaczęłyśmy się uczyć [...] Adelheid przysunęła się do mnie poufale i zaczęła ciekawie opowiadać o młodym baronie Edwardzie, który tańczył z nią na każdym balu. Słuchałam tego z zażenowaniem, bo wiedziałam, że nasz Edward nigdy by mi czegoś takiego nie zrobił i coś tak mnie pokusiło, że półgłosem powiedziałam: „O, jakże ja mogłabym ci sporo o jednym Edwardzie powiedzieć!”. Ach, zrób to!” – prosiła. „Przecież widzisz, jak szczerą wobec ciebie jestem”. Więc opisałam jej Edwarda i opowiedziałam o jego śpiewie, o wszystkim tym, co w nim dobre i piękne i o wszystkim, co pamiętałam. Mój zapał posunął się tak daleko, że przyniosłam jego listy oraz wiersz, który napisał. Adelheid zaczęła szybko czytać i od czasu do czasu komentowała: „Jakież to wszystko szarmanckie. On

²⁰ Tamże.

²¹ *Plansza genealogiczna nr 18.* [W:] *Das Geschlecht derer von Schweinichen.* Breslau 1906. Dzieje rodziny napisane najprawdopodobniej na zlecenie Constantina von Schweinichena.

jest w tobie śmiertelnie zakochany.” „Niech Bóg zachowa!” – odparłam sparaliżowana strachem i całkowicie zaskoczona. „Udowodnię ci to” – powiedziała Adelheid. Wzięła wiersz i pokazała mi kilka fragmentów, które niewątpliwie mówiły o miłości i tęsknocie. „To, że zwraca się do was wszystkich, jest jedynie kurtuazją, lecz naprawdę jego myśli dotyczą głównie ciebie”. „Nie, nie!” – krzyczałam gwałtownie. „On myśli o nas wszystkich, tylko ty tego nie rozumiesz!”. Wyrwałam jej listy oraz wiersz i wybiegłam oburzona do swego pokoju. Byłam wściekła na siebie, że z powodu próżności zdradziłam świętość naszej przyjaźni z Edwardem. Po kilku godzinach Adelheid wyjechała i w domu znowu zapanał spokój.²²

Nigdy zapewne nie poznamy szczegółów zachowania niejakiego Edwarda, partnera tanecznego Adelheid von Sack, ale mimo to fragment rzuca sporo światła na obyczajowość opisywanych lat, sporo mówi o autorce, sporo też o Adelheid. Różnica w doświadczeniu życiowym obu panien jest dosyć mocno zauważalna – Adelheid nie stroni od flirtów, plotek i potrafi czytać pomiędzy wierszami, zaś Therese Schlesinger nie widzi w deklaracjach przyjaźni miłości swego przyszłego męża.

Tekst późniejszej śpiewaczki operowej jest bezcenny dla dziejów miejscowości, ponieważ bez większego trudu na podstawie danych metrykalnych udało się określić imiona i nazwiska górników, służących, woźniców, kucharzy, a także określić dane osobowe utalentowanych polskich mieszkańców Czernicy, którzy – jak twierdził Alois von Schweinichen – dzięki „skutecznej dyscyplinie” rozwijali swe talenty muzyczne, a zapewne i inne.

Wykorzystane źródła historyczne pozwoliły określić dalsze losy kilku pokoleń potomków Ernsta Silviusa von Sacka, w tym obecność jego syna Friedricha w górnośląskim pejzażu przemysłowym pierwszej połowy XIX wieku. Ukryta wiedza nie jest jedyną zaletą pokrytych kurzem dokumentów i dawno zapomnianych publikacji. Mają one przecież moc zmienienia świadomości i postrzegania. Rydułtowska hałda Szarlota, pozornie mało atrakcyjna i milcząca, dzięki tym źródłom historycznym może stać się bogatsza o nowe, cieplejsze i bardziej ludzkie znaczenie, bo jest przecież związana z czyjąś wnuczką i córką, „z piękną, zgrabną i młodą panią Schweinichen”, która nio-

II. 6. Portret Therese Devrient, autorki wspomnień dotyczących rodziny Friedricha von Sacka (fot. www.lexicus.de, dostęp: 28 sierpnia 2023)

²² *Therese Devrient w Czernicy...*, s. 68–69.

II. 7. Hałda Szarlota w Rydułtowach upamiętniająca córkę założyciela kopalni – Charlotte von Sack (fot. Zbigniew Kąkol)

sła do chrztu chłopskie dzieci w pstrąskim kościele, ale też była matką gromadki własnych dzieci oraz żoną wrażliwego szlachcica muzykującego z madame Schlesinger.

Potomstwo Ernsta Silviusa von Sacka

1. Ernst Silvius von Sack (1710–1793) + von Goertz
 - a. Johann Ernst von Sack (172–1821) + Charlotte von Skrebensky
 - aa. Ernst
 - ab. Friedrich Wilhelm
 - ac. Wilhelm
 - ad. Amalia

+ Nanette von Fragstein

 - aa. Adelheid
 - ab. Ferdinand
 - ac. Herman
 - ad. Nanette
 - b. Friedrich von Sack (1748–1824) + Louise von Fragstein
 - ba. Charlotte von Sack (1793–1863) + Alois von Schweinichen (1792–1860)
 - baa. Lydia (ur. 1813)
 - bab. Friedrich Wilhelm (ur. 1821)
 - bac. Lydia (to nie jest błędny zapis) (ur. 1822)
 - bad. Georg Friedrich (1824–1893)

Wykaz cytowanych źródeł i literatury

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu:

- zespół 18/9 Królewski Sąd Apelacyjny w Raciborzu,
- zespół 18/119 Królewski Sąd Obwodowy w Rybniku.

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin:

- I. HA Rep. 121, Ministerium für Handel und Gewerbe, Berg-, Hütten- und Salinenverwaltung (1447–1807) 1808–1944.

Materiały w posiadaniu Stowarzyszenia Działań Lokalnych „Spichlerz”:

- Archiwum domowe ks. Jana Kapołki: *Odpisy danych metrykalnych parafii pstrąskiej*.

Materiały w posiadaniu Jana Krajczoka:

- Musiół Ludwik: *Czernica i Łuków* (maszynopis).

Zbiory prywatne Andrzeja Adamczyka z Rybnika:

- Radlik Franz: *1806–1906 Rozwój Gwarectwa Węglowego Charlotte w Czernicy. Kronika z okazji 100-letniego jubileuszu istnienia gwarectwa*. Czernica 1906.

Źródła drukowane

Plansza genealogiczna nr 18. [W:] *Das Geschlecht derer von Schweinischen*. Breslau 1906.

Ruebezahlder. „Schlesische Provinzialblaetter“ Nr. 15, Januar bis Junius 1792; Nr. 17, Januar bis Junius 1793.

Therese Devrient w Czernicy. Opowieść sprzed 200 lat. Red. Jan Krajczok. Tłum. Eryk Markiewka. Czernica 2019.

Literatura

Adamczyk Andrzej: *Dzieje kopalni węgla kamiennego „Rydułtowy-Anna”. Kopalnia „Charlotte” 1806–1945*. Rydułtowy 2012.

Greiner Piotr, Małusecki Bogusław: *Landraci powiatu toszeckiego i toszecko-gliwickiego w latach 1743–1945*. „Szkice Archiwalno-Historyczne” nr 15, 2018, s. 115–160.

Rokita Zbigniew: *Kajś*. Wołowiec 2020.

Sękowski Roman: *Herbarz szlachty śląskiej*. T. 3. Katowice 2003.

Weltzel Augustin: *Chronik der Parochie Pogrzebin*. Ratibor 1888.

Weltzel Augustin: *Gesichte des Ratiborer Archipresbyterats*. Ratibor 1885.

Netografia

<https://siliusradicum.pl/> (dostęp: 10 czerwca 2022).